

5 וקצת הפתעות אסטרטגיות במלחמה באוקראינה - מר יותם הכהן ואל"מ סמואל בומנדיל

מר יותם הכהן הוא המייסד של חברת דואלוג לפיתוח אסטרטגי ומשרת כעמית מחקר במילואים במרכז דדו ואל"מ סמואל בומנדיל הוא מדריך במכללה לביטחון לאומי.

תקציר

הפתעות בסיסיות, כאלו הנוצרות בשל תפיסת עולם שאיבדה רלוונטיות, מחייבות אותנו לשאול על מהות ההפתעה, כלומר לא רק "האם הופתענו" אלא "במה בדיוק הופתענו". שורה של גורמים הופתעו מאוד מהמלחמה בין רוסיה לאוקראינה: ברית נאט"ו, ובמיוחד שותפיה האירופאיים, הופתעה משיבתה של תופעת המלחמה לאירופה; ארה"ב ורוסיה גם יחד הופתעו מעמידתה האיתנה של אוקראינה, ומביצועי המאכזבים של הצבא שנתפס כשני בעוצמתו בעולם. ראוי אלו שיש להם נגיעה בשאלות האסטרטגיות בישראל להשתמש במשחק המלחמה המזרח אירופאי כדי לדמיין אותנו בפנים, ומשני צידי המתרס, כדי להיות מסוגלים ללמוד ולהפיק את הלקחים הנדרשים, כדי להיות מופתעים עכשיו, ולא מהמופתעים אחר כך.

אנו כן הופתענו

התפיסה האסטרטגית הרווחת במערב רואה בהפתעה כישלון ולא פעם את הכשל הגדול ביותר הניצב לפתחו של האסטרטג. הגורם המופתע נתפס כמי שאחראי להפתעתו שלו¹. חברות מערביות נוטות לחקור היכן התקיים הכשל בהבנת המציאות שהוביל להפתעה. ברוח זו, ברור מדוע טורחים רבים לטעון כי לא הופתעו נוכח התפתחויות אסטרטגיות, גם כאלו שכלל לא ניתן היה לצפותן או להעריך את השלכותיהן. כך טענה, למשל, רה"מ גולדה מאיר בערבו של אותו יום כיפור, כאשר טענה ש"אנו לא הופתענו". מנגנון נוסף של הסרת אחריות מופעל כאשר כבר מתקבעת תודעה שכן התרחשה הפתעה. פיצול האחריות בין אנשי המודיעין והמדינאים, או המפקדים, מאפשר להטיל את האחריות להפתעה על המודיעין ולנקות את הבכירים מאחריותם. כך, יודעים כיום כולם לומר שהאחריות על הפתעת יום הכיפורים מונחת במגרש של בכירי חיל המודיעין דאז, למרות דבריה של מאיר בתחילת המלחמה, ולמרות הצעדים הרבים שנקטה ישראל לקראתה.

רבים נוטים לטעון כיום שלא הופתעו נוכח ההתפתחויות במלחמה במזרח אירופה. אנו רוצים לטעון שדווקא כן הופתענו, ושאלו כלל לא לבד. ההנחה שאומרת שהפתעה היא כשל, מניחה גם שהעולם יציב וגלוי ולכן ההפתעה נובעת מכך שלא התבוננו בעולם נכוחה. אך אם רב הסמוי על הגלוי והעולם עצמו דינמי, ההפתעה היא המנגנון שמאפשר לנו להבין את התופעה ההולכת ומתגלה. על כן, היכולת להודות בהפתעה היא זו שמאפשרת את הלמידה הנדרשת לנוכח השינוי. מאחר וההפתעה במלחמה באוקראינה אינה משפיעה עלינו במישרין, יש לנו הזדמנות לבחון את הנחות המוצא שהתערערו באופן נקי למדי. אנו סוברים שאסור לפספס את ההזדמנות האסטרטגית הזו.

למה הופתענו?

אותה נטייה פסיכולוגית שגורמת לנו לטעון שלא הופתענו גם מובילה להמנעות מנסיון להבין את מהות ההפתעה. לכאורה מספיק לטעון שהופתענו ולברר מה פספסנו בתמונת המציאות. צורת חשיבה זו מתאימה להפתעות מצביות הנובעות ממידע חסר. אך הפתעות בסיסיות, כאלו הנוצרות בשל תפיסת עולם שאיבדה את הרלוונטיות שלה, מחייבות אותנו לשאול על מהות ההפתעה, כלומר לא רק "האם הופתענו" אלא "במה בדיוק הופתענו". או במילים אחרות - איזה התרחשות ערערה אילו מתוך הנחות היסוד שלנו². כמו התיאור של גולדה לעיל - מדינת ישראל לא הופתעה מעצם

¹ מעניין להשוות זאת לדבריו של הפילוסוף עמנואל קאנט שדיבר באופן דומה על הנאורות: "נאורות היא יציאתו של האדם ממצב חוסר הבגרות שגור על עצמו", עמנואל קאנט, *מהי נאורות? כתבים פוליטיים*. תל אביב: רסלינג, 2009

² להרחבה: הפתעה בסיסית, מאגר הידע של דואלוג <https://doalog.co/surprise>

פתיחתה של מלחמה ביום הכיפורים, אך הופתעה מאוד מהמציאות שנגלתה לפניו במערכה שסתרה את הנחות היסוד האסטרטגיות הלאומיות שלנו.

קל לתאר מספר גורמים שהופתעו מאוד מההתהוות החדשה במזרח אירופה: ברית נאט"ו, ובמיוחד השותפים האירופאיים שבה, הופתעה משיבתה של תופעת המלחמה לאירופה; ארה"ב ורוסיה גם יחד הופתעו מעמידתה האיתנה של אוקראינה, ומביצועיו המאכזבים כל כך של הצבא שנתפס עד לא מזמן כשני בעוצמתו בעולם³. רבים מאוד העריכו שהמהלכים הרוסיים הם לא יותר מהפגנת שרירים או שאם הרוסים יפעלו הם יצאו למהלך מוגבל בלבד. היתה כאן החמצה של פריצת המערכה, של היקפה, של האינטראקציה בין השתים ושל מהלך הקרבות.

לכל אלו היו סיבות טובות מאוד להיות מופתעים. באירופה נוצר מאז מלחמת העולם השנייה, וביתר שאת לאחר התפרקות הגוש הקומוניסטי, סדר חדש וחסר תקדים שנתפס כיציב ובטוח מאי פעם. זהו סדר המבכר שגשוג כלכלי ורווחה אישית על פני מאוויים לאומיים ואינטרסים ביטחוניים מובהקים. אפילו רוסיה נתפסה במידת מה כחלק מתוך הסדר החדש הזה, ופרוייקטי האנרגיה שנטוו עמה נתפסו כמנגנון שמחיל את הסדר האירופאי גם על רוסיה ולא להיפך.

ברמה הצבאית, מי שעקבו אחרי ביצועי הצבא הרוסי תחת הנהגתו של פוטין זיהו את ההתפתחות של תפיסת מערכה מאתגרת ואת מימושה במסגרת מבצעי בזק אינטליגנטיים, שהראו מיצוי מדויק של יכולות הצבא הרוסי לצד הבנה של מגבלותיו. כך עשו הכוחות הרוסים בגיאורגיה ב-2008, בקרים ב-2014, בסוריה ב-2015 ובמקומות נוספים. המוכנות הרוסית להפעיל כח חריג, אלים מאוד ומהיר מאוד, לצד נוכחות אגרסיבית מאוד גם במרחבי ההשפעה והתודעה, הייתה רבים בתדהמה. לא מעטים הביטו בביצועים אלו בקנאה, שעה שמהלכים שהובלו על ידי כוחות מערביים בעלי עדיפות טכנולוגית, ואפילו עדיפות כמותית, כשלו לרוב בהשגת מטרות המערכה אליה נשלחו.

כלומר, המציאות אותה לנו על כיווני התפתחות מסוימים ודווקא הכיוונים האלו הם שהתהפכו באירועים שלפנינו. ודאי שאפשר בדיעבד למצוא רמזים למכביר, אבל על פני השטח זו היתה תפיסה קוהרנטית למדי. **ושוב, הרעיון האינדוקטיבי לפיו מה שהיה הוא שיהיה, או לפחות יתקדם באותו כיוון, הכיזב בענק.**

כאשר מעמיקים בניתוח ההפתעה ברור לנו שזו אינה הפתעה המבוססת על פער במידע - ככל שהמלחמה הולכת ומסתבכת נגלית עליונות המידע המערבית על רוסיה. המודיעין האמריקאי הצליח לדייק באופן מופתי בהתרעתו למבצע וכנראה גם באספקת מידע אופרטיבי וטקטי רב ערך. הוא כנראה הצליח לחזות במדויק את התוכנית הרוסית למהלך הפתיחה של המבצע, אך נכשל לחלוטין בהבנתו את מהלך המערכה. ההצעה האמריקאית, שלא הוכחשה, לחלץ את זלנסקי מקייב היתה הביטוי האופרטיבי להערכת הכוחות שלהם ערב המלחמה. מתי-מעט העריכו שמהלך הקרבות יטה באופן מובהק כנגד המבצע הרוסי.

ומאחר וההפתעה במערכה באוקראינה היא של המערב ושל רוסיה כאחד, נראה שראוי לשאול את השאלה במשותף. כאשר מבינים שתופעות אסטרטגיות דומות נוטות להופיע במקומות שונים גם ללא קשר סיבתי ישיר, ראוי גם לישראל, על אף השוליות שלה מול המערכה, לחוות את ההפתעה ולשאול היכן הופתענו.

#1 שיבתו של הלאום

דומה כי ההפתעה הגדולה ביותר במערכה אינה הופעתו של כלי נשק כזה או אחר, או העליונות והנחיתות האופרטיבית שנגלתה במפתיע, אלא הנכונות של האוקראינים לעמוד ולהילחם על עצמאותם במלחמה קשה וכואבת. הרעיון האסטרטגי הרוסי, כפי שאנו מנתחים אותו, התבסס על ההנחה שאין בסיס ללאום האוקראיני, ועל כן בהנעת כח מהירה ומטילת אימה תערער רוסיה את הפיגומים הרעועים ממילא של הלאומיות האוקראינית, וכאשר אלו יקרסו תתגלה אחדות העמים הסלאבית-רוסית שמצויה מתחת לפני השטח. אבל כאשר נייערו את המערכת האוקראינית התגלתה מתחת לפני השטח מציאות אחרת לחלוטין.

עם זאת, דומה כי גם המערב נכשל בהבנת העמידה האוקראינית. נראה כי האוקראינים לא נלחמים רק על החירות האישית ואיכות החיים שעלולות להילקח מאיתם, אלא בעיקר על עצמאותם הלאומית. זו עצמאות מאוד חדשה בתולדות האומות; פוטין עזב את המרחב האוקראיני לפני

³ ראו למשל את הדירוג האנכרוניסטי של הביזנס אינסיידר מיוני 2021: <https://www.businessinsider.in/defense/ranked-the-worlds-20-strongest-militaries/slidelist/51930339.cms>

רגעים מועטים (במונחים של התהוות תודעה לאומית) וכשל לגמרי להבין את התודעה שנוצרה שם, את הסיפור הלאומי ההולך ונרקם. נראה שהוא וסובביו ראו בה לא יותר מאשר שילוב של שוליים לאומניים-פשיסטיים עם מיינסטרים שברירי המובל על ידי השפעה מערבית-ליברלית. הם כשלו לגמרי להבין את ההשפעה של הפעולות של רוסיה עצמה בעשור האחרון על ההתגבשות של הלאומיות האוקראינית כרעיון פוליטי ממשי. בפועל, האוקראינים מצליחים בלכידות לאומית מפתיעה לנהל מערכה בכל החזיתות בגבורה, ועם לא מעט הצלחות. וגם עם לא מעט כשלונות - דווקא ההצלחה הרוסית המוגבלת, מאז מפנה המערכה על קייב בחזית המזרחית, מביאה לידי ביטוי לחימה אוקראינית עם גבורה יוצאת דופן שקשה להצדיקה רק ב"אנחנו רוצים להיות חלק מהמערב והשגשוג הכלכלי כי יותר כיף שם".

המערכה הרוסית לוותה במאמץ תודעתי נרחב. מאמץ תודעתי יכול לתת קדימות לרעיונות מסוימים, לבלבל או לערער, אבל קשה לו מאוד לחולל סיפור קוהרנטי, לפחות לא בזמן קצר. דווקא כאן היכולת האוקראינית לספר סיפור לאומי קוהרנטי, וסיפור בינלאומי רותם, מחייבת התבוננות. נדבך אחד שלה הוא כמובן המנהיגות. במניפת הטיפולוגיות של המנהיגים המעורבים בהתרחשות ההיסטורית הזו - זלנסקי כאילו בא מסיפור אחר. מהצד האחד, פוטין שצמח במחוזות הארגונים החשאיים. מן העבר השני, ביידן שצמח במסדרונות מזכירות המדינה. קודם לכן היה טראמפ שצמח כאיש עסקים. לעומתם, זלנסקי צמח כאיש בידור ולאחר מכן כמפיק בעולמות התקשורת. נראה שהוא עושה שימוש נהדר ביכולת ההפקה שלו - להפיק את הסיפור הלאומי של אוקראינה באוקראינה ובעולם. יתכן שהמדינאי מהמערב ואיש הבטחון מהמזרח זלזלו ביכולותיו של זלנסקי להוביל את המערכה בשל היעדר ניסיון ויכולת, אבל דווקא יכולות ההפקה שלו התגלו כיכולת הכי רלוונטית בעת הנוכחית. היכולת שלו להופיע בכל מסך, בבתי הנבחרים במערב ובשלל שפות - הפכו אותו מטאפורית למלך הצועד שוב בראש הצבאות ומגייס את העם למלחמה.

ההפתעה של הלאומיות האוקראינית מעוררת דיון ישן וכמעט נשכח שהיה בלב הדיון הצבאי במאתיים השנים האחרונות - על שאלת קדימות החומר והרוח בתופעת המלחמה. במקרה שלנו קיבלנו צבא גדול, שבחלקו אוחד ביכולות מאוד מתקדמות, עם תפיסה מערכתית-אסטרטגית מתקדמת, אך גם חסר מוטיבציה להילחם (לפחות את המלחמה הזו). מולו עומד עם נחוש שמבין היטב את מגבלותיו הצבאיות, אבל גם את הפערים של היריב שלו. ציטוט של לוחם אוקראיני מאחת היחידות מבטא את הרוח הזו באופן מאוד בוטה⁴:

"... רק ביער קטן ליד כפר, שעל השליטה בו נערכים קרבות, מניתי (כוחות של) הצבא, משטרה, משמר הגבול, הגנה אזרחית, אנשים מגדודי מתנדבים, מודיעין, חמושים לא מזוהים עם רובים מעניינים וסתם טיפוסים מפוקפקים עם תחמושת. וכל הבלאגן הזה זו ללא הפסקה, נכנס לקרב ויוצא ממנו; מביאים מישהו, מוציאים מישהו, וכולם מנסים לקבל עוד תחמושת מהאויבים (שנפגעו) או מבעלי הברית.

כשלאיש אין קשר עם משנהו, ואם למשפחה (כך במקור) הזו פיקוד ראשי, הוא אינו ממש מפקד; התיאום קלוש - רק קבעת עם מישהו לגבי פעולה משותפת בשעה מסוימת, באותה השעה אתה פוגש במקום מישהו אחר. היער מותקף תכופות בהפגזות היסטריות של האויב במידה משתנה של הצלחה, מה שגורם לכולם להתפזר לכל עבר - ולהתכנס שוב בתצורות חדשות...

מול שלושה גמ"שים רוסים הופיע פתאום טנק, פוצץ את אס-אמא שלהם ונעלם כלעומת שבא. של מי היה הטנק הזה, מניין הגיע ולאן התפוגג - לאיש לא הייתה תשובה. יש רעיון אחד שמאחד את כולם: להרוג. זו הקוזאקוּת, זו אותה רוח מהיער הקר, שחסר מרכז תיאום ואספקה: מניין מגיעים האנשים, היכן מתחמשים ולאן נעלמים כנראה לא יודעים האנשים האלה עצמם. באף אקדמיה צבאית בעולם לא מלמדים איך להתמודד עם זה. ברוכים הבאים לגיהנום".

התיאור הנ"ל מספק לנו רעיונות הדומים לרעיונות הנחיליות הרשתית שרווחו בצה"ל בשני העשורים האחרונים. אבל בניגוד לדימוי הצה"לי, הנחיליות כאן אינה תוצר של תיאום מושלם, אלא של רוח עממית שבאה לידי ביטוי בצורה אופרטיבית המותאמת לאתגר. דווקא הסיבוב הנוסף על שאלת החומר והרוח במערכה מגלה שהבחנה ביניהם, או במופעים שלה של מאסה/מוראל או טכנולוגיה/אמונה, היא דיכוטומיה מוגבלת ובעייתית. הניצחון של

⁴ הובא ותורגם ע"י דוד ברון בעמוד הפייסבוק שלו: <https://doalog.co/baron-post>

האוקראינים בתחרות הלמידה בין 2014 ל-2022 אפשר להם לבנות צבא מותאם יותר לאתגר. הם עשו את זה בגלל ההבנה שהעצמאות שלהם עלולה להיות מאתגרת. חמושים בהבנה החריפה הזו ועם משאבים לא רבים בכלל, אבל מותאמים מאוד לסוג האתגר, הם הצליחו לייצר מענים מאוד רלוונטיים. וכאן ברור שהאמונה, הרוח והמוראל, מתערבבות היטב עם הממשי. והערבוב הזה הוא גם זה שמאפשר להחלטות קשות כמו מניעת יציאה של גברים עד גיל 60 מהמדינה לקבל לגיטימציה וגם להוביל לגיוס המילואים והמתנדבים הנרחב כל כך באוקראינה.

<https://youtu.be/8uN12X3DTj4>

#2 שיבתה של המציאות

המלחמה היא המקום בו ערוותה של האנושות מתגלה באופן הבוטה ביותר. התפיסה המערבית הרווחת, לפיה המלחמה מאז 1945, או לפחות מאז 1990, אינה עוד נחלתו של האדם הלבן לבדו, מתערערת לנוכח עצם פריצת המלחמה. אבל גם הגיונות המערכה מגלים לנו דפוסי מציאות שכמעט ונשכחו בעולם שחושב על עצמו במונחים דיגיטליים, נטולי מקום ומגבלה.

הנדבך הראשון היא **שיבתה של הגיאוגרפיה**. מרגע שכשלה האסטרטגיה הרוסית למהלך בזק להפלת המשטר, המיקוד של המערכה מצד רוסיה עבר לעיצוב מרחבי של מרחב הים השחור. רוסיה מנסה לבסס רצועה רוסית לאורך ים אזור והים השחור שתדחוק את אוקראינה מגישה לים ומהשפעה על הנעשה בו. לעת עתה הניסיונות הרוסיים לפעול באודסה נבלמים, אך הרצועה עד קרים הפכה למהלך מוגמר. בעולם שהמלחמות בו בעשורים האחרונים התמקדו בעיקר בהשמדת איומים קונקרטיים ופגיעה ביכולות ובהשפעה פוליטית ממוקדת, המהלך המרחבי הרוסי נראה כמו שריד אנכרוניסטי מהמאה הקודמת. אבל למדינה מוטית יצוא כמו אוקראינה אלו מהלכים שעלולים להיות בעלי השפעה רבה ולהגדיל באופן משמעותי את התלות העתידית של אוקראינה ברוסיה.

הנדבך השני היא **שיבתה של האלימות**. האלימות הישירה והפגיעה באזרחים במסגרת המערכות והמבצעים שקיימו גורמים מערביים בעשורים האחרונים נתפסה כמעט תמיד כתוצר לוואי כואב של ההכרח להילחם בסביבה רוויה. אבל האלימות הניבטת מהמלחמה באוקראינה אינה תוצר לוואי אלא שחקן מרכזי, לעתים השחקן הראשי. הרג המוני, רצח ואונס, ירי בשבויים, הפצצה שיטתית ולא מדויקת של ריכוזי אוכלוסיה מצויים בלב הרעיון המערכתי. המלחמה היא לא רק מלחמה לצד אנשים, אלא מלחמה בקרב האנשים (War Amongst the People). והאנשים, עמים שכנים שלא מזמן קיימו יחסי שכנות קרובים, מפתחים איבה תחת הפגיעות והתעמולה האגרסיבית.

הנדבך השלישי הוא **שיבתו של ערפל המלחמה**. השילוב של מודיעין בזמן אמת בעולמות הביטחוניים, ושל תקשורת המונים בזמן אמת במרחבים האזרחיים, הוביל ליצירת תודעה לפיה אנחנו יכולים לדעת מה קורה בכל מקום ובכל זמן. בפועל, נדמה שידענו הרבה יותר לפני שהמערכה החלה, ואנחנו יודעים כה מעט מרגע שהיא החלה. למרות כל אמצעי השידור בשטח, התמונה מורכבת מאלפי פיסות של אינפורמציה חסרות ערך. זרם המידע החוצה מכיל באופן יחסי מעט מאוד חומר ממשי, המון דיסאינפורמציה ופייק ניוז, צילומים מבויימים, ואפילו צילומי מסך מתוך משחקי מחשב, צילומים מתוך התרחשויות באזורים אחרים בעולם ועוד. המצב הזה מחזיר אותנו לניסיון לשרטט קווי התקדמות כלליים בלבד, משל היינו עשרות שנים אחורה.

הנדבך האחרון הוא שיבתו של החיכוך ; ולצד התופעות החדשות, התופעות הישנות עדיין נוכחות באותה עוצמה: כלים עדיין שוקעים בבוץ, טנקים עדיין צריכים אספקת דלק ותחמושת ברמה יומית, וכוחות לוחמים עדיין נשחקים ומתעייפים. המרחקים הקצרים שגמע הצבא הרוסי גם במפלתו הם עבור צה"ל של היום טווחים רחוקים מאוד. הרוסים ניסו לעשות זאת עם צבא שהניידות היא עיקרון מפתח בבניין הכח שלו, הרבה יותר מאשר בצה"ל של המאה ה-21. ראוי לנו לנצור את תמונות החיילים הרוסיים הרעבים ואת הטנקים שנתקעו כאשר נגמר להם הדלק.

#3 קר, רב- שכבתי, צפוף, ומלא בטכנולוגיה זולה

מלחמה היא לא מבצע מיוחד. כך מגלים הרוסים כעת על בשרם, כך גילו הישראלים במלחמות שניהלו בלבנון, וכך גילו האמריקאים בסומליה, בעיראק ובאפגניסטן. חלק מבעיות הצבאות המקצועיים של המערב קשורה בחוסר ההצלחה לתרגם את חוויית ההצלחה שלהם מעולם המבצעים המיוחדים להצלחה דומה באירועים עצימים. מבצעים מיוחדים מצליחים כאשר הם פוגשים מערכות רופפות ולא מוכנות; הם מאפשרים לכח עם עליונות מודיעינית, תפעולית וטכנולוגית למצות אותה במפגש קצר ומתוכנן מראש. אבל כאשר הם עומדים מול מאסה נחושה באיזור רחב ובמשכים הולכים ומתארכים - המבצע הופך ללא מיוחד והמאסה חוזרת לשחק ואפילו מתגברת על האכזות. המאסה של הלוחמים האוקראינים, בדרגות מיומנות שונות, מאפשרת לאוקראינים לפרק את העליונות הרוסית. בגזרות בהן הרוסים הגיעו לעליונות, כמו במריופול, הם עשו זאת תוך הפעלה של כוחות רבים, ונדרשו לעבור מרחוב לרחוב ומבית לבית. והתופעה הזו לא ייחודית לאוקראינה.

רבות כבר נאמר על קשיי התמרון בעשורים האחרונים. חצי ההתקדמות התכופה בפני הטיל המונחה, נעצרו בערים, או כלל לא יצאו אל הפועל משיקולי אבדות וסיכונים. בלא מעט דיונים על התופעה היא מתוארת כבעיה ייחודית של המערב: החיבור בין חוסר נכונות לספוג אבדות לצד זהירות מפגיעה בחפים מפשע הופך את ההתקדמות באש ותנועה מהירה לפחות ופחות אפשרי. המקרה הרוסי מגלה לנו שגם בקרב חברות שבעיני המערב מגלות רגישות נמוכה יותר לחיי בני האדם משני הצדדים - התמרון הפך לקשה מאוד. מאחר וצה"ל עוסק באופן אינטנסיבי בשאלה זו כמה עשורים, ראוי להבין למה התמרון הרוסי הפך קשה כל כך.

העובדה הראשונה היא שהעולם נהיה צפוף יותר (ארצות שלמות הופכות לשטח בנוי או בנוי למחצה). כמו שלמדו הגרמנים בסטלינגרד, וכל צבא מודרני מאז שהסתבך בערים - עיר אוכלת צבאות לארוחת הבוקר. בעולם שהעיר היא המרכיב המרכזי בו, התמרון, באופן שבו פגשו אותו, הופך לכמעט בלתי אפשרי. צבא מעצמתי יכול להצליח לכבוש עיר קטנה כמו מריופול, שהיתה בשולי המאמץ ההגנתי של אוקראינה, וגם זאת במלחמה מבית לבית של חודש ימים וללא כל עכבות לחיי אדם. עצם המחשבה שהרוסים העלו על דעתם לכבוש ערי ענק כמו קייב במלחמת בזק נראית פתאום מופרכת כל כך.

העובדה השניה היא שלעת עתה התווך האווירי כבר לא מאפשר את קיומה של עליונות אווירית בשל פעילות של מגוון כלים קטנים וזולים ברום הנמוך. בכלים הטכנולוגיים שבעידן הנוכחי כל מדינה וארגון יכולים לרכוש או לפתח בשילוב יכולות מדף אזרחיות, ניתן כיום להפעיל מערך חמ"מ שהיה רק לפני עשור או שנים נחלתן של מעצמות. וכך, למרות שהרוסים יכולים לפעול באופן חופשי למדי בשמי אוקראינה, ולמרות שמטוסי ומסוקי חיל האוויר האוקראיני כמעט ולא מהווים איום לכוחות היבשה, בפועל הצבא הרוסי פועל תחת איום אווירי משבש. ללא עליונות אווירית, כמו שהכרנו אותה, אין יותר הגנה לדרגים הלוגיסטיים מפני תקיפה אנכית.

הנחת היסוד של התמרון המודרני מניחה שיש חוד לוחם ולאחריו דרגי מפקדה ולוגיסטיקה מסייעים, שמוגנים על ידי ההבקעה של החוד ובעזרת הגנה אווירית מהאוויר או מהקרקע. כלומר, ההתקדמות הזו היתה תלויה מאז שחילות האוויר התבססו בעליונות אווירית שתמנע פגיעה בדרגים האחוריים. החיבור בין טילים שתוקפים מעבר לאופק הנראה, בין חוזי בזמן אמת מרחפנים שמאפשרים לארטילריה טיפשה ולפעילות גרילה מקומית להפוך לכמעט חכמה, ובין כטב"מים תוקפים - משנה את הביטוי "עליונות אווירית" מהיסוד. השמים כבר אינם משמשים מחסה, וכל הדרגים הופכים לדרגי לחימה. גם ללא עליונות אווירית, ורק על בסיס מודיעין מסוגים שונים, האוקראינים הגיעו להישגים שבעבר חייבו יכולות טכנולוגיות בתפקוד גבוה מאוד (למשל - הטבעת "מוסקבה" והפגיעה בנחתת הרוסית בנמל, פגיעה שיטתית בדרגים הלוגיסטיים, פגיעה משמעותית במפקדות ובמפקדים ועוד).

כל התופעות האלו עולות לכדי תופעה שאולי ביומרות נקרא לה **"סוף עידן חילות האוויר"**. מסוק התקיפה מתגלה כסוס העבודה הרוסי אבל גם ככלי פגיע מאוד. דווקא המעופפים הקטנים החליפו את תפקיד המסוקים ביכולת לספק סיוע קרוב ומדויק. במידת מה טילים גדולים ומדויקים מחליפים את התפקיד של המטוסים בתקיפת מטרות איכות בעומק. **כך או כך, ניצב סימן שאלה מהותי על המשך הרלוונטיות של המבנה הסטנדרטי של זרועות אוויר עצמאיות המפעילות ליבה המבוססת על מטוסי ומסוקי קרב.**

המושג "סוף עידן חילות האוויר", כמובן, אינו מתאר את אבדן החשיבות של הממד האווירי, להפך. הוא מבטא את אבדן הרלוונטיות של זרועות אוויר שפועלות תחת היגיון שהוא אווירי לפני שהוא משרת את המערכה על מכלול המופעים שלה. המציאות שתחליף את המצב הקיים מחייבת תפיסה וצורה הרבה יותר אורגנית של שילוב של יכולות אוויר בתוך היבשה, הרבה מעבר ל-Air-Land battle, שהיה התפיסה המעצבת המרכזית של בניין הכח באוויר בחצי המאה האחרונה.

נקודה נוספת היא שהחיבור של אוכלוסיה מגויסת, ארגון מדינתי וריבוי אמצעי תקשורת אזוריים הופך לגורם שקשה מאוד להכריעו. השילוב של כוחות בתוך אוכלוסיה אזורית, הנטמעים ואף נעלמים בתוך השטח או בתת-קרקע, אינם בגדר תופעה חדשה. החידוש המרכזי באירוע הנוכחי מצוי בשני היבטים: האחד, בהיפוך מסויים של הצדדים (הצד שפועל בדרכי גרילה הוא זה שנתפס כמערבלי); השני, בשימוש של הרשתות החברתיות לא רק ככלי מעצב תודעה אלא ככלי שמניע תפיסת מערכה לאומית בזמן קצר מאוד.

למול כל התופעות האלו ראוי לבחון את מגמות היסוד בבניין הכח בצה"ל בעשורים האחרונים. צה"ל עוסק באופן אינטנסיבי מאז מלחמת יום הכיפורים בשאלת איכות הצבא בפריזמה של העליונות הטכנולוגית, כאשר הדגש המרכזי מושם על יכולות חיל האוויר, המודיעין והיחידות המיוחדות. הוא מזניח במודע, או שלא במודע, ומצמצם את הקשב והמשאבים המושקעים במאסה הלוחמת, בדרגים הלוגיסטיים, וביכולת ההתנידות. הלחימה באוקראינה, שהיא מלחמה שלא ראינו כמותה כאן כמעט חמישה עשורים, מעלה שאלות על המינון הנכון בין השאלות האלו. קשה וכואב לדמיין חיילים ישראלים בסיטואציה דומה לזו שחוה הצבא הרוסי - מותקפים באופן מדויק בחזית ובעורף על ידי מגוון כלים קטנים ומדויקים, אבל חייבים לדמיין אותה.

#4 קריסת הדיכטומיה המדינית-צבאית

הימשכות המערכה משכיחה מאיתנו את האסטרטגיה שאימץ המערב טרם פרוץ המלחמה. נראה שאפשר לתמצת את האסטרטגיה הזו בתמיכה צבאית מאוד מוגבלת באוקראינה לצד הפעלת מאמץ דיפלומטי משמעותי מאוד למציאת פתרון למשבר, גם כאשר היה ברור למדי שהוא עומד לפרוץ. ההבחנה הבסיסית שהמערב אימץ בעת החדשה בין דיפלומטיה והפעלת כח צבאי היתה לו לרוץ. רבים אוהבים לצטט את מהלכיו של קנדי במשבר הטילים בקובה (1962) כמופת של שילוב דיפלומטי צבאי, אבל במידה רבה הוא היוצא מן הכלל שאינו מעיד על הכלל. ההבחנה בין הדיפלומטיה למעשה הצבאי היא מבנית, תפיסתית וערכית.

המלחמה באוקראינה היא לא המשך הדיפלומטיה, אלא המאפשר שלה. כולם מדברים על ההצלחה היחסית של אסטרטגיית הסנקציות והתמיכה המדודה של המערב; ההצלחה הזו לא היתה אפשרית לו תוכניתו המקורית של פוטין היתה יוצאת אל הפועל. אם זלנסקי היה כרגע במעצר רוסי ושליט בובה אוקראיני היה מחליף אותו, או אילו היה מצליח לברוח מהבירה ברגע האחרון, משטר הסנקציות היה קורס מתישהו. כלומר, **האוקראינים, במוכנות שלהם להילחם, הם כרגע "מגש הכסף" שמביא למערב את עצמאותו הדיפלומטית ואת היכולת לממש באמצעותה את האינטרסים שלו, תוך ניהול מבוקר של הסיכון שהמלחמה תגלוש מעבר לאוקראינה.**

#5 לקראת פרדיגמה חדשה לתחום המודיעין האסטרטגי

כשלונו של המהלך הרוסי המקורי, גרם לבכירים בסוכנויות המודיעין המערביות לטעון כי **פוטין לקה ב"מיסקלולציה"** שנבעה מהערכות קלוקלות של סביבתו. מיסקלולציה, כלומר טעות בחישוב, הוא מושג שגור בשפה המודיעינית שלכאורה מתאר תופעה במציאות, אולם בפועל מחפה על העובדה ש"אנחנו הבנו את העולם באופן אחד, ומישהו אחר הבין אותו אחרת" ובכל זאת "אנחנו צודקים". הוא בשימוש לפחות מאז תחקירי ה-CIA שתיארו את המיסקלולציה של חרושצ'וב

במשבר הטילים בקובה⁵. באופן דומה, פרופ' שרמן קנט, שעמד בראש מרכז ההערכה של ה-CIA, כתב לאחר המשבר כי :

Even in hindsight it is extremely difficult for many of us to follow their inner logic or to blame ourselves for not having thought in parallel with them ⁶.

במקום לעמוד על האחרות האסטרטגית של היריב, בחר קנט לסנוט בלוגיקה ובהערכת הסיכונים הכושלת של הרוסים. מושג מיסקלקולציה טומן בחובו גישה פטרונית המקשה על הבנת היריב. הפטרונות מתגלה בכך שהיא כמעט לעולם לא תשמש לבחינת החלטות אסטרטגיות שגויות של המערב, כמו אלו שנערכו בעיראק או באפגניסטן. כך או כך, אם העמידה האוקראינית היא באמת לב ההפתעה, כלומר אם יש כאן באמת הפתעה, אז מותר גם להניח למילה השחוקה והלא מסייעת הזו ; וצריך להניח לה כי היא מפריעה לנו לעשות מודיעין אסטרטגי בעל ערך. וכך, למרות שהמודיעין כנראה משחק תפקיד טקטי ואופרטיבי ענק, נראה שהוא סיפק למערב ערך אסטרטגי מוגבל למדי בהתמודדות עם ההיגיון הלא מובן של היריב הרוסי.

מושג המיסקלקולציה למעשה מחפה לא רק על אי הבנה של ההיגיון הרוסי. הוא מאפשר לתפיסת עולם אסטרטגית להמשיך להתקיים. בבסיסה של התפיסה הזו נמצאת הנחת יסוד הרואה את העולם כקבוע, ליניארי וגלוי או ניתן לחשיפה. תפיסה זו מפריעה לנו פעם אחר פעם לעמוד מול היסודות הכאוטיים של הקיום האסטרטגי, ואפילו מקשים עלינו להבין את מה שאנחנו רואים ולפרש את מה שאנחנו יודעים.

למול המושג מיסקלקולציה שבמהותו מונע הבנה של האחרות והכאוטיות המתוארות, ראוי להעמיד תשתית מושגית אחרת. בלב התשתית הזו מצוי מושג הלמידה האסטרטגית, והקשר שלה לכל מה שנאמר למעלה - לאתגרים אסטרטגיים ענקיים, למציאות משתנה, לדינמיקה מערכתית. נראה שהרוסים לא שגו בשל מיסקלקולציה. הם נפלו במה שתא"ל במיל' יואל בן פורת תיאר פעם כ"קנס דטרמיניסטי של ההיסטוריה". העובדה שהרוסים לא חוו כשלונות צבאיים משמעותיים מאז נפילת המשטר הקודם, הקשתה עליהם לזהות את הפערים בתפיסתם. בנוסף, תרבות אסטרטגית הנמנעת מביקורת פנימית בשל שיקולים פוליטיים הפכה את הלמידה הרוסית לבלתי אפשרית. למולם, אוקראינה קיימה בין הכשלון הענק בקרים לפתיחת המערכה ב-2022 למידה אסטרטגית מהמעלה הראשונה, כזו שמזכירה לנו את הלמידה שקיים צבא מצרים בין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים.

המודיעין שפועל במרחבי הלמידה נדרש להפעיל יכולות אחרות לחלוטין במערכת בה הוא פועל : לא רק הערכה וניתוח אנליטי של המציאות, לא רק התרעה, אלא בעיקר לפתח הבנה כוללת של הזיקות (מעין net-assessment בגישה מערכתית) ובעיקר לסייע בלדמיין את העולם החדש טוב יותר. כאשר הדמיון נוכח, המערכת תלמד גם לפתח מענים לאתגרים החדשים.

אפילוג: שונים אך לא שונים

חובבי ההיסטוריה של מלחמת העולם השנייה מציינים את הקרב על בליטת קורסק כאחד מאירועי המפתח במלחמה. לאחר הקרב על הבליטה, הדרך לברלין הפכה סלולה ובטוחה. הרוסים, שכבר הבינו את צורת החשיבה הגרמנית, טמנו להם מארב אסטרטגי ; הם הבינו שהגרמנים לא יעמדו בפיתוי וינסו להפעיל את תנועת המלקחים המפורסמת שלהם לכיתור הבליטה, אבל במקום קו הגנה שניתן להבקיע הגרמנים פגשו מבנה הגנה רב שכבתי, חלקו סטטי וחלקו נייד, שגרם לגרמנים להרגיש שהם מצליחים להבקיע רק כדי להתקל בקו הגנה נוסף, וכך הובילו להשמדת כוחות ההתקפה המרכזיים של הוורמאכט. קורסק מרוחקת פחות מ-100 ק"מ מגבול אוקראינה. תא"ל שמעון נווה, שניתח את תפיסת הלחימה הגרמנית במלחמה ההיא, זיהה התאהבות בצורות טקטיות והיעדר נוראי של תבונה מערכתית-אסטרטגית. **נראה שהרוסים התאהבו בעשור האחרון ברעיונות האופרטיביים שהם פיתחו ובאמונה שלהם ביכולת שלהם לממש אותם בכל מרחב, אבל האוקראינים עשו עבודה מעולה בלמידה שלהם.** הם פגשו את הכוחות הרוסיים באופן מתמשך בדונייצק, הם ניתחו כנראה את הכשל שלהם בקרים, והעמידו מענה אפקטיבי בדיוק לצורת הפעילות הרוסית. הרוסים הפעילו את אותם דפוסי פעולה שהם הפעילו עוד בקוסובו, ואח"כ

⁵ Khrushchev's Miscalculated Risk, CUBA 1962, פרסום של ה-CIA, ניתן לצפיה כאן :

<https://doalog.co/cia-mis>

⁶ Sherman Kent and the Board of National Estimates: Collected Essays, 1994, pp. 181

בגיאורגיה, אבל פגשו צבא שהיה מוכן בדיוק לדפוסי הפעולה האלו. הרוסים הפסידו בענק בשלב הראשון של תחרות הלמידה, ומראים סימנים איטיים של למידה מהרגע שוויתרו על הניסיון להגיע לקייב.

עם זאת, הנושא הוא לא רוסיה, אלא הלמידה הישראלית. יש הרבה מאוד סיבות להסביר למה המקרה הרוסי, או המקרה האוקראיני, שונים בתכלית ממה שמתרחש אצלנו כאן בפינה הקטנה שלנו. דווקא בגלל העובדות הידועות האלו ראוי לכל אדם שיש לו נגיעה בשאלות האסטרטגיות בישראל להשתמש במשחק המלחמה המזרח אירופאי כדי לדמיין אותנו בפנים, ומשני צידי המתרס. לישראל יש יכולות כאלו וכאלו, אתגרים כאלו וכאלו. וראוי לנו לחשוב את עצמנו בפנים כדי להיות מהלומדים.

ברור למדי שהתובנות הראשוניות שנכתבות, בעוד ההיסטוריה מתהווה, חסרות במהותן. הניסיון לעמוד על משמעות השינוי כמעט ומופרך. למרות זאת, בשל הקשב הרב לאירועים, ובשל היכולת לחבר בין מראה עיניים לכדי הבנות, אנחנו חושבים שיש ערך לנסות להבין את ההפתעה בעודה מתרחשת, כדי להיות מסוגלים ללמוד ולהפיק את הלקחים הנדרשים, כדי להיות מופתעים עכשיו, ולא מהמופתעים אחר כך.